

Забезпечення безпеки судової влади як умова доступності правосуддя

Сопільник Л. І.¹, Сопільник Р. Л.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2024	Право	347.95

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11276892>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті розглянуто спрощення судових процедур та скорочення судових витрат як взаємопов'язані складові доступності правосуддя, що безпосередньо впливають на ефективність забезпечення права на справедливий суд. Зосереджено увагу на необхідності зміцнення безпеки судової влади як ключової умови доступності правосуддя. Доведено, що посилення правотворчої і правозастосовної роботи за цими напрямками сприятиме покращенню гарантій забезпечення права на справедливий суд на сучасному етапі.

У статті підкреслено, що ефективне функціонування судової системи неможливе без належного рівня безпеки суддів та інших учасників судового процесу. Висвітлено, що впровадження комплексних заходів для забезпечення безпеки судової влади не лише підвищує захист прав і свобод громадян, але й сприяє формуванню довіри до судової системи та підвищенню її авторитету в суспільстві. Запропоновано конкретні заходи щодо вдосконалення правових механізмів захисту судової влади та забезпечення її безперебійної роботи в умовах зростаючих викликів та загроз.

Ключові слова: доступність правосуддя, безпека судової влади, судові процедури, судові витрати, справедливий суд, правотворча робота, правозастосування.

Ensuring the security of the judiciary as a condition for access to justice

Annotation. The article examines the simplification of court procedures and the reduction of court costs as interrelated components of access to justice, which directly affect the effectiveness of ensuring the right to a fair trial. Attention is focused on the need to strengthen the security of the judiciary as a key condition for access to justice. It has been proven that the strengthening of law-making and law-enforcement work in these directions will contribute to the improvement of guarantees of ensuring the right to a fair trial at the current stage.

The article emphasizes that effective functioning of the judicial system is impossible without an adequate level of security for judges and other participants in the judicial process. It is highlighted that the implementation of complex measures to ensure the security of the judiciary not only increases the protection of the rights and freedoms of citizens, but also

¹ доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор, Заслужений винахідник України, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права" <http://orcid.org/0000-0001-6581-7255>

² доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права" <https://orcid.org/0000-0001-9942-6682>

contributes to the formation of trust in the judicial system and increasing its authority in society. Specific measures are proposed to improve the legal mechanisms for the protection of the judiciary and ensure its smooth operation in the face of growing challenges and threats.

Key words: access to justice, security of judiciary, court procedures, court costs, fair trial, law-making work, law enforcement.

Вступ

Забезпечення безпеки судової влади є однією з основоположних умов для досягнення доступності правосуддя та захисту права на справедливий суд. В умовах сучасного суспільства, яке характеризується складними соціально-економічними та політичними процесами, питання безпеки суддів та інших учасників судового процесу набуває особливої актуальності. Відсутність належного рівня безпеки може призвести до підриву довіри громадян до судової системи, порушення принципів незалежності судової влади та ефективного функціонування правосуддя.

Судова влада виконує ключову роль у забезпеченні верховенства права, захисті прав і свобод громадян, підтримці суспільного порядку. Проте судді часто стають об'єктами погроз, тиску та інших форм протиправного впливу, що ставить під загрозу не лише їхню особисту безпеку, але й функціональну незалежність судової системи. Тому забезпечення безпеки судової влади є важливим аспектом державної політики та правозастосовної практики.

У статті аналізуються сучасні виклики, що постають перед судовою системою в контексті забезпечення її безпеки, а також розглядаються ефективні правові механізми та заходи, спрямовані на підвищення рівня захищеності суддів та інших учасників судового процесу. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між безпекою судової влади та доступністю правосуддя, підкреслюється необхідність комплексного підходу до розв'язання цих питань.

Вектор забезпечення права на справедливий суд як пріоритет судової реформи міцно закріпився у вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, що стосуються реформування судоустрою та суміжних правових інститутів у світлі євроінтеграційних процесів в Україні. Стратегічно-концептуальні рамки цього вектору досить широко висвітлені у вітчизняних та зарубіжних наукових працях та обумовлюються, передусім, повагою до прав людини, принципом верховенства права і готовністю до зближення вітчизняної і європейської правових систем та культур. У той же час, деталізація вказаних рамок вимагає поглибленого вивчення окремих аспектів права на справедливий суд, його складових, що, у свою чергу розподіляються на дрібніші елементи.

Безумовно, поряд з незалежністю і неупередженістю суду, ключовим елементом права на справедливий суд є доступність суду. Остання поділяється на низку взаємопов'язаних елементів, серед яких, у зв'язку зі складною соціально-економічною ситуацією в Україні, хотілось би наголосити на спрощенні судових процедур і скороченні судових витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праву на справедливий суд, як і праву на доступ до правосуддя, присвячено численні публікації вітчизняних та іноземних авторів. У більшості з публікацій, що скеровуються на вирішення конкретних проблем доступності правосуддя, автори не оминають проблематики спрощення судових процедур і скороченні судових витрат. Досліджували вказані питання, зокрема, Бобрик В., Власова Г., Коваленко Т., Кондрат'єва Л., Лопанчук Ю., Прокопюк А., Сливич І., Ткачук О. та ін.

Утім, існуючі позиції вимагають консолідації та виявлення ключових детермінант, що у сукупності надасть можливість обґрунтувати шляхи вдосконалення правотворчої та правозастосувальної практики у відповідній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення основних проблем забезпечення безпеки судової влади та розробка рекомендацій щодо вдосконалення правових та організаційних механізмів, спрямованих на посилення захисту суддів та інших учасників судового процесу, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню доступності та ефективності правосуддя в Україні.

Результати

Спрощення судових процедур є напрямком судової реформи, що направлений на досягнення доступності правосуддя і доповнює решту складових цього права.

О. Ткачук аналізуючи результати дослідження довіри населення України до суду зауважує, що більше 80% респондентів заявляють про недовіру до суду, у той же час більше 90% опитаних стверджують, що суддя додержувався етичних вимог. Таким чином, високий рівень недовіри до суду науковець пов'язує зі складністю судових процедур. О. Ткачук наголошує: «У сучасному трактуванні спрощені процедури в цивільному судочинстві набули нових характерних рис. Їхня юридична природа полягає в тому, що за наявності визначених у процесуальному законодавстві підстав та умов розгляд відповідної категорії справ здійснюється за особливими правилами, які передбачають скорочені терміни розгляду справи, прийняття судового рішення відразу у формі судового наказу, відсутність окремих етапів процедури судового розгляду та ін. Це значно підвищує ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів учасників процесу, насамперед тієї сторони, яка звернулася за судовим захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів» [1, С.20].

Ю. Л. Лопанчук зазначає, що однією з тенденцій розвитку кримінального судочинства на сучасному етапі є спрощення процедури судового розгляду. Вона відображена, зокрема, у Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 р. «Стосовно спрощення кримінального правосуддя». У підпункті 7 пункту А (Судове слідство до і під час слухання справи) зазначеного документу державам рекомендується застосовувати процедуру «угоди про визнання вини», або аналогічні їй. У таких випадках суд повинен мати можливість повністю або частково відмовитись від судового слідства. Шляхом спрощення судового розгляду, у тих чи інших формах, зауважує науковець, іде низка європейських держав [2, С. 1].

Г. Власова зауважує, що досить часто у правовій науці інших країн виникає питання щодо скорочення процедури кримінального судочинства. Зокрема, однією із форм спрощеного судочинства є укладання угод про визнання вини [3, С. 96 – 97]. І. І. Сливич стверджує, що одна з найбільш важливих проблем кримінального процесу пов'язана з ефективністю кримінальної процесуальної форми. Практичне значення цієї проблеми вкрай зросла у наш час. Пов'язано це з тим, що в останні роки суттєво збільшилося навантаження на суди, яке відбувається у зв'язку з підвищенням їх ролі, як органів захисту порушених прав, так і у зв'язку із зростанням числа скоєних злочинів. З іншого боку, питання ефективності виникає, коли мова йде про вирішення проблеми, яка стосується неможливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які переховуються за кордоном або на території окупованого Криму, в зоні АТО, яка тимчасово не підконтрольна українській владі. Звичайні, стандартні процесуальні форми не можуть забезпечити швидкого вирішення завдань кримінального судочинства. Відповідно виникає проблема забезпечення оптимального строку

кримінального провадження, чому сприяє застосування прискорених форм кримінального судочинства [4, С.98].

В. Бобрик підкреслює, що коли відбувається розгляд судом конкретної справи і здійснюється правосуддя в цілому, має досягатися мета судочинства з мінімізацією витрат часу, сил та коштів, адже неоднорідність судових справ (як за їх характером, так і за складністю) визначає можливість різних шляхів досягнення цілей правосуддя, а отже й диференціації судових процедур. Значна частина справ, що розглядаються судами цивільної та господарської юрисдикції, ґрунтуються на позовах із невеликою ціною позову, які не є складними за своїм юридичним змістом. Тому розгляд цих справ у загальному порядку позовного провадження не можна назвати оптимальним способом вирішення відповідних спорів і цілком може здійснюватися за спрощеною (порівняно із загальним позовним провадженням) судовою процедурою. На думку В. Бобрика, законодавче закріплення спрощених видів судочинства здійснюється з метою забезпечення більшої доступності судочинства в певних нескладних категоріях справ за рахунок зниження судових витрат, скорочених строків судового розгляду та спрощення процесуальних вимог до дій учасників процесу та діяльності суду. При цьому ефективні спрощені провадження здатні істотно полегшити досягнення завдань судочинства [5, С. 4].

О. Ткачук вважає, що у цивільному судочинстві України та вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері [1, С. 24]:

- запровадити спрощену процедуру судового розгляду у тому разі, коли суд вправі з власної ініціативи або за клопотанням сторони на будь-якому етапі стадії судового розгляду без виклику та/або заслуховування сторін негайно ухвалити рішення, якщо, наприклад: 1) позов буде явно обґрунтований; 2) позов буде явно необґрунтований; 3) наведено обставини, які свідчать про необхідність швидкого вирішення справи;
- на законодавчому рівні затвердити перелік документів, за якими можна було би пред'являти свої вимоги у порядку наказного провадження;
- заочний розгляд справи перейменувати на «письмове провадження» та розмістити норми, що регламентують це питання, в Розділі I «Загальні положення» із визначенням особливості порядку застосування письмового розгляду справи в окремому провадженні та при перегляді судового рішення в апеляційній інстанції;
- визначити механізм вирішення масових групових позовів.

У євроінтеграційному вимірі важливим можемо вважати твердження В. Бобрика щодо того, що «Активний процес гармонізації процесуального права ЄС, який почався в 2000 році, охопив багато сфер процесуального регулювання, у тому числі питання юрисдикції, визнання та виконання рішень, обміну судовими документами, збору доказів, та призвів до запровадження загальноєвропейських судових процедур, зокрема європейської процедури розгляду позовів з невеликою ціною (ЕССР). Досвід застосування ЕССР в країнах – учасницях ЄС засвідчив його ефективність, а тому подібна процедура (без урахування її транснаціонального характеру) цілком може бути втілена в цивільному та господарському судочинстві України. Запровадження в національне правосуддя спрощеного провадження у справах з невеликою ціною позову за зразком ЕССР має прискорити судовий розгляд відповідних позовів, зменшити судові витрати сторін, а також забезпечити оперативність судового захисту» [5, С. 8].

На доцільності спрощення процедур у сфері кримінального процесу наголошує Г. П. Власова, зазначаючи: «угоди в кримінальному процесі України беззаперечно мають право на існування, але перед їх запровадженням потрібно прискіпливо вивчити досвід застосування таких угод на практиці інших країн, а також передбачити результати їх використання у кримінальному процесі нашої держави. Виходячи з цього, угоди про

визнання вини, що передбачені у новому КПК України, не варто запроваджувати в кримінальний процес України, натомість в новому КПК України мають віднайти місце аналоги судових угод Німеччини. доцільність їх запровадження у кримінальне судочинство України можуть свідчити, по-перше, вичерпані можливості підвищення ефективності наявної системи кримінального судочинства; по-друге, очевидне відставання у розвитку вітчизняного кримінального судочинства порівняно з іншими країнами, зокрема європейськими; по-третє, перевантаження органів прокуратури та слідства; по-четверте, перевантаження судової системи» [3, С. 101].

Сливич І. І. виділяє спрощену і прискорену форми провадження. На думку науковця, Прискорена форма являє собою провадження у кримінальному процесі України, яке спрямоване на досягнення загальних цілей кримінального судочинства, має скорочені (порівняно із звичайною процедурою) строки для їх досягнення і особливості, які характеризуються модифікацією окремих стадій кримінального провадження, що відрізняє ці провадження від звичайного порядку кримінального судочинства. Спрощена форма це процесуальна форма провадження у кримінальному процесі України, яка має власну сукупність специфічних цілей і завдань, що не суперечать цілям і завданням кримінального судочинства в цілому, характеризується вилученням окремих стадій кримінального провадження, завдяки чому провадження здійснюється у більш короткі строки [4, С. 100]. Водночас, В. Бобрик наголошує, що неефективні спрощені провадження мають абсолютно протилежний наслідок, адже лише ускладнюють процесуальну форму, що маємо, зокрема, нині з процедурою заочного розгляду справи [5, С. 4].

Ю. Л. Лопанчук зауважує, що скорочення судового слідства відбувається з метою процесуальної економії, яка полягає у меншій затраті процесуальних засобів і часу на розгляд та вирішення окремо взятої кримінальної справи, у здійсненні правосуддя за згодою сторін у більш короткий термін. Побічно це позначається на завантаженості судів [2].

Поряд зі спрощенням судових процедур важливе значення для забезпечення доступу до правосуддя має зниження судових витрат.

На думку Кондрат'єва Л.А, Прокопюк А.Л., у період становлення правової держави проблема інституту судових витрат у цивільному судочинстві досить актуальна, оскільки питання пов'язані з розвитком цього інституту безпосередньо впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту, а отже, і потреба в подальшому їх науковому осмисленні не тільки збереглася, але й значно посилилась [6, С. 74].

Згідно Постанови № 10 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах», Судові витрати – передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року, та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду. Разом із тим, урахуовуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ

таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету [7].

Кондрат'єва Л.А, Прокопюк А.Л. стверджують, що судові витрати впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту й може розглядатися як установлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Оптимальний розмір судових витрат відсікає безпідставне звернення до суду. Водночас, згідно Рекомендації № R (81)7 КМРЕ, прийняття якщо судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх треба по можливості скоротити або анулювати [6, С. 74].

Коваленко Т. С. підкреслює, що інститут судових витрат нерозривно пов'язаний із проблемою доступності правосуддя, аргументуючи свою позицію такими тезами: 1) доступність правосуддя прямо пов'язана з можливістю для осіб, які звертаються до суду, витримати тягар пов'язаних із цим витрат; 2) якісне правосуддя, що забезпечує ефективний правовий захист при справедливому судовому провадженні в розумний строк, об'єктивно не може бути дешевим; 3) можливості держави, яка існує за рахунок коштів платників податків, з фінансування правосуддя, забезпечення права доступу до суду не безмежні. Водночас, науковець зауважує, що при реформуванні інституту судових витрат з одного боку, важливо не допустити надмірної дорожнечі процесу для осіб, які беруть участь у судовому розгляді, а з іншого – забезпечити якісне та справедливе правосуддя, що вимагає чималих витрат [8, С. 202–203].

Таким чином, у рамках покращення забезпечення доступу до правосуддя слід говорити про оптимізацію судових витрат, а не просто їх пошук шляхів їх зменшення.

Висновки

Забезпечення безпеки судової влади є критичним чинником, що безпосередньо впливає на доступність правосуддя та реалізацію права на справедливий суд. У ході дослідження було встановлено, що ефективне функціонування судової системи неможливе без належного рівня безпеки суддів та інших учасників судового процесу. Відсутність адекватного захисту судової влади може призвести до підриву довіри громадян до судової системи, а також до порушення принципів незалежності та неупередженості судового процесу. На основі проведеного дослідження доведено взаємозв'язок та взаємообумовленість двох складових доступності правосуддя – спрощення судових процедур і скороченні судових витрат. Встановлено, що за допомогою посиленої роботи над оптимізацією відповідних процедур та витрат уможливиться виконання європейських стандартів щодо доступності правосуддя, а отже – відбудеться зміцнення гарантій права на справедливий суд в Україні, що є умовою європейської інтеграції нашої держави.

Перспективним напрямком подальших досліджень є деталізація інших складових доступності правосуддя та виявлення взаємозв'язків між ними.

Список використаних джерел

1. Ткачук О. Сучасні проблеми і напрямки спрощення судових процедур у цивільному судочинстві України / О. Ткачук // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 5. – С. 19-24
2. Лопанчук Ю. Скорочена процедура судового слідства за чинним КПК України: суть, мета та умови застосування [Електронний ресурс] / Лопанчук Ю. // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення» (25-26 лютого 2011 року, м. Івано-Франківськ). – Режим доступу <http://eprints.oa.edu.ua/755/1/Lopanchuk.pdf>

3. Власова Г. П. Спрощення кримінального провадження на прикладі окремих європейських країн: досвід, практика застосування / Г. П. Власова // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 96-102
4. Сливич І. І. Прискорені та спрощені провадження в кримінальному судочинстві України: визначення та доцільність застосування / І. І. Сливич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 31(3). – С. 97-100.
5. Бобрик В. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду / В. Бобрик // Підприємництво, господарство і право. – 2015г. N 3 - С.11-15
6. Кондрат'єва Л.А. Судові витрати в цивільному процесі / Кондрат'єва Л.А, Прокопюк А.Л. // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Випуск 597. – С. 74 – 78
7. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 17 жовтня 2014 року «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://kr.te.court.gov.ua/userfiles/PPVSSU_10_17_10_14.pdf
8. Коваленко Т. С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі / Т. С. Коваленко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2013. – № 1062, вип. 14. – С. 201-203